

ARAB XALQ OG'ZAKI IJODIDA HAYVONLAR ALLEGORIYASI

Toxir Xamzayev Saparovich

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti

Sharq xalqlari tillari va adabiyoti instituti

Arabshunoslik oliy maktabi o'qituvchisi

Annotatsiya: *Xalq og'zaki ijodi insoniyat madaniyatining eng qadimiy va eng asosiy shakllaridan biridir. Ayniqsa, arab xalq og'zaki ijodida hayvonlarga oid atamalar, maqollar va hikmatli so'zlar keng tarqalgan. Bu so'zlar xalqning ijtimoiy hayoti, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashining muhim qismiga aylangan. Hayvonlar ramzi sifatida o'ziga xos qiyofa, xarakter va insoniy sifatlarni ifodalashda og'zaki va yozma adabiyotda keng qo'llaniladi.*

Mazkur maqolada arab xalq og'zaki ijodida hayvonlar bilan bog'liq atamalar, maqollar, matallar va hikmatli so'zlarning tahlili amalga oshiriladi. Shuningdek, bu atamalarining madaniy, ijtimoiy va lingvistik jihatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *Arab xalq og'zaki ijodida ko'p uchrovchi hayvon nomlari, arab adabiyotida hayvon nomlarining madaniy, ijtimoiy va lingvistik ma'no anglatish xususiyatlari, tulki (ثعلب), sher (أسد), it (كلب), bo'ri (ذئب), eshak (حمار), cho'chqa (خنزير), hayvon (حيوان) atamalarining ma'no anglatish xususiyatlari, duo niyatida hayvon nomlarining qo'llanilishi, qarg'ash niyatida hayvon nomlarining qo'llanilishi.*

Arab tilida hayvonlarga oid atamalar va iboralar juda keng qo'llaniladi. Ushbu atamalar orqali inson xarakteri, uning xislatlari, ijtimoiy holati va hissiyotlari ifodalanadi. Masalan, "tulki" so'zi arab tilida "hiylakorlik" va "zuhdlik"ni bildiradi (Al-Azmeh, 1996, 45-bet). Shu bilan birga, "sher" (yo'lbars) so'zi jasorat va kuch timsoli hisoblanadi (Badawi, 1992, 78-bet).

Nutqda bunday hayvon atamalarining ko‘pligi arab tilining semantik boyligini ko‘rsatadi. Arab xalqi kundalik suhbatda hayvonlarga oid so‘zlar va iboralar orqali qisqa va aniq ma’nolarni yetkazishga intiladi (Al-Mu’jam al-Wasīṭ, 2010).

Hayvonlarga oid atamalar arab tilida ko‘pincha ijtimoiy, siyosiy yoki axloqiy mavzularni qisqacha va ravshan ifodalash vositasi sifatida xizmat qiladi. Arab adabiyotida hayvonlar ramzi qadimdan keng qo‘llanib kelinadi. Bu ramzlar asosan insonning axloqiy va ijtimoiy xususiyatlarini ifodalashga xizmat qiladi.

“Kalila wa Dimna” asarida, asosan, hayvonlar orqali siyosiy va axloqiy ibratlarni berishga qaratilgan (Ibn al-Muqaffa‘, 1987). Masalan, sher — jasorat va hokimiyat ramzi sifatida, tulki esa hiylakorlik va dono maslahat timsoli sifatida ko‘riladi. Asarda sher odatda podshoh yoki rahbar sifatida ko‘rsatiladi, tulki esa uning maslahatchisi yoki yaqin atrofida qilarni anglatadi, bu esa siyosiy allegoriyaning ajralmas qismi hisoblanadi. (Badawi, 1992, 102-bet). Bu asardagi hayvonlar tasvirlari ko‘pincha insoniy xulq-atvorni tanqid qilish vositasi sifatida ishlatiladi.

Al-Jahiz (776-868) arab adabiyotining yorqin namoyandasi bo‘lib, hayvonlarga oid ilmiy asar yozgan ilk olimlardan biridir. U hayvonlarning tabiatini, xulqini, hamda insonlar bilan bog‘liqligini batafsil tahlil qilgan (Al-Jahiz, *Kitab al-Hayawan*, 1987). U hayvonlarning xatti-harakatlarini insoniy sifatlar bilan bog‘lab, ko‘plab metaforalar va allegoriyalar yaratgan. Misol uchun, Al-Jahizning fikricha, tulki insonga o‘xshab hiyla ishlatadi, ammo sher kuch va jasorat timsolidir.

Bundan tashqari, arab she‘riyatida ham hayvonlar ramzi keng tarqalgan. Masalan, mashhur shoir Abu Nuwas (756–814) tulki, bo‘ri va sher kabi hayvonlarni inson xususiyatlarini ifodalash uchun metafora sifatida ishlatgan (Badawi, Muhammad Mustafa, *Modern Arabic Literature*, Cambridge University Press, 1992, 134-138-betlar).

Arab xalqi og‘zaki ijodida maqollar va matallar muhim o‘rin tutadi. Ularning ko‘pchiligi hayvonlar timsoli orqali qisqa va aniq hayotiy haqiqatlarni ifodalaydi. Hayvonlar obrazlari orqali inson xarakteri, hayotiy tajribalar va ijtimoiy holatlar tasvirlanadi. Maqollar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ba’zi hayvonlar an’anaviy ravishda ma’lum sifatlar bilan bog‘lanadi. Masalan:

- ذئب (bo'ri): Hiylakor, tahdid soluvchi odam uchun qo'llanadi. “جائع الذئب لا يغير عادته” (Bo'ri kabi och) — Judayam qorni och ma'nosida ishlatiladi. (Bo'ri o'z odatini o'zgartirmaydi) maqoli insonning tabiiy xulqini o'zgartira olmasligini bildiradi (Ibn Manzur, *Lisan al-Arab*, 1990, 213-bet). “الذئب لا يغير طبيعته” (Vaziyatlar qanday bo'lmasin, bo'ri tabiatini o'zgartirmaydi) — Bu maqol inson tabiatining o'zgarmasligini ta'kidlaydi.

- ثعلب (tulki): Zukkolik, hiyla. “الثعلب لا يصطاد إلا ما يراه” (Tulki faqat ko'rgan narsasini ovlaydi) maqoli esa ehtiyotkorlik va atrofqa diqqat bilan qarashni anglatadi (Al-Jahiz, *Kitab al-Hayawan*, 1987, 75-bet). “ماكر مثل الثعلب” (Tulki kabi hiylakor) — Hiyla-nayrang bilan ishlovchi odamni ta'riflashda ishlatiladi.

- أسد (sher): Jasorat, kuch, rahbarlik. “كالأسد في الشجاعة” (Sher kabi jasur) iborasi kuch va mardlikni ifodalaydi (Badawi, *Modern Arabic Literature*, 1992, 78-bet). “هذا الشبل من ذاك الأسد” (Bu shervachcha (sher bolasi) o'sha sherning bolasidir) — Maqtash uchun ishlatiladi, shuningdek, yosh kishining otasi kabi jasur, kuchli va qobiliyatli ekanligi ifodalanadi. “الأسد لا يصطاد الفئران” (Sher sichqonlarni ovlamaydi) — Buyuk odam kichik masalalar bilan shug'ullanmaydi ma'nosini ifodalamoqda. “حصّة الأسد” — bu ifoda arab tilida keng qo'llaniladi va biror ish yoki narsadan eng katta, eng muhim, yoki eng ustun ulushni olgan odam yoki guruhni ta'riflaydi. Masalan, agar bir guruh odam narsani taqsimlayotgan bo'lsa, “حصّة الأسد” — bu eng katta, eng qimmat yoki eng yaxshi ulushni bildiradi. “هو أخذ حصّة الأسد من الأرباح” (U foydaning sher ulushini oldi — eng katta qismini).

Arab tilida hayvon nomlari ko'pincha insonlarning yomon xulqini yoki holatini tanqid qilish uchun ham ishlatiladi. Masalan:

- كلب (kalb) — it: Ko'pincha so'zlashda yomon ma'noda ishlatiladi, “it kabi” deganda yomon odam yoki yomon xulqli kishiga nisbatan ishlatiladi. Og'zaki nutqda ko'pincha so'kish ma'nosida “يا كلب” — “Ey it!” deb ishlatiladi. “وفي مثل الكلب” (It kabi sadoqatli) — Sadoqatli odamni ta'riflashda ishlatiladi. “الكلب كلب ولو لبس جلد” (It itdir, hatto sher terisini kiygan bo'lsa ham) — Pastkash odam o'zgarishsiz qoladi degan ma'noni ifodalamoqda.

- حمار (himar) — eshak: Insonning beaql, ahmoq ekanligini ifodalashda ishlatiladi. Gʻazabni ifodalashda ham “حمار غبي” — “Ahmoq eshak” deb ishlatiladi. “عنيد كالحمار” (Eshak kabi qaysar, oʻjar) — Qaysar (baʼzida chidamli) insonlarni ifodalash uchun ishlatiladi.

- ضبع (dabaʼ) — giyena: Yomon niyatli, ikkiyuzlama, ayyor, jirkanch, mayitxoʻr maʼnolarini ifodalashda ishlatiladi. “الضبع تأكل من وراء الأسد” — “Giyena sher ortidan yeydi” Bu ibora oʻzi ishlaymay, faqat boshqalar mehnatidan foydalanuvchi odamga nisbatan ishlatiladi.

- خنزير (khinzir) — choʻchqa: Yomon, iflos va axloqsiz odamni taʼriflashda ishlatiladi.

- حيوان (hayawan) — hayvon: Madaniyati past, axloqsiz odamni ifodalashda ishlatiladi.

- جمل (jamal) — tuya: Bardavomlik va chidamlilik timsoli. Chidamli odamni taʼriflashda ishlatiladi. “صبور مثل الجمل” — “Tuya kabi sabrli”. Arab xalq ogʻzaki ijodida tuya juda kuchli ramziy maʼnoga ega boʻlgan hayvondir. U madaniy, iqtisodiy, diniy va estetik jihatdan arab xalqlari hayotida katta oʻrin egallagan. Sahro xalqlari uchun tuya – “choʻl kemasi”, yaʼni uzoq safarlarda asosiy transport vositasi boʻlgan. Shuningdek, tuya goʻshti, suti va junidan foydalanilgan. Shu sababli tuya boylik, sabr, tirikchilik va baraka ramzi sifatida tilga olinadi. Shu bilan birgalikda, tuya orqali odamlarning oʻz ayblarini koʻrmasligi, boshqalarning aybini koʻrishi ham aytiladi: “الجمل لا يرى سنامه، ويرى سنام غيره” — “Tuya oʻzining oʻrkachini koʻrmaydi, ammo boshqaning oʻrkachini koʻradi” Bu maqolda odamlarning oʻz ayblarini koʻrmay, faqat boshqalarning kamchiligini tanqid qilishlari haqida aytiladi.

Hayvonlar nomlari arab tilida soʻkish va duo qilishda juda kuchli va taʼsirli ifoda vositasi hisoblanadi. Ular nafaqat haqorat, balki baʼzida duo va qargʻash shaklida ham ishlatiladi. Bu madaniyatning oʻziga xos til ifodasi va xalqning hayotiy tajribasidan kelib chiqadi. Ular kishining qanday holatga tushishini yoki qanday taʼsir koʻrsatishni istashini ifodalaydi. Masalan:

- “ليأكل الدود عينيك” — “Koʻzingni hasharot yesin” — bu yomon duo yoki qargʻash. Hayvonlar nomi bevosita kiritilmasa-da, hayvonlarning zararli tabiati

tasvirlangan. Bunda boshqa bir kishiga o'lim tilash, qabrda qurt-qumursqalar ko'zini yeyishiga ishora bor.

- “يصبح كالذئب في الغابة” — “O'rmon ichidagi bo'ri kabi bo'lsin” — kuchli, qo'rqinchli bo'lish uchun duo.

- “تيس في سفينة” — “Kema ichida echki” Bu ibora arab tilida salbiy ma'noda ishlatiladi va “begona, keraksiz yoki nomaqbul kishi (yoki narsa) muhitga to'g'ri kelmaydi, joyida emas” degan ma'noni bildiradi. Bu holatda echki kemada bo'lishi kerak emasligi, u yerda bo'lishi noto'g'ri yoki zararli ekanligi anglatiladi. “في هذا المجلس، هو مثل تيس في سفينة، لا يناسبنا” — Bu majlisda u, kema ichidagi echki kabi, bizga mos emas.

- “سقاء الله دم الحيات” — “Xudo uni ilon qonidan ichirsin” Bu ibora ko'pincha kimningdir qattiq zarar ko'rishini, uning dushmanlik yoki yomon niyatli ekanligini ifodalash uchun ishlatiladi. Arab madaniyatida ilon qonini ichirish jiddiy la'nat yoki qattiq nafrat ifodasi sifatida ishlatiladi. Shuningdek, ayrim xalqlar madaniyatiga va ishonchiga ko'ra, qattiq kasal bo'lgan odamga ilon qonini yoki ilon zahrini ichirish orqali shifo topish ehtimoli bo'lgan va tabiiyki, ilon qonini yoki zahrini toppish juda mushkul bo'lgan. Shu ma'noda “qattiq kasal bo'lsin va ilon qonini ichsin” degan ma'no ham bo'lishi mumkin. “سقاء الله دم الحيات على ما فعل” — “Qilgan ishlari uchun Xudo uni ilon qonidan ichirsin”.

Bundan tashqari, arab maqollarida ba'zan hayvonlarning o'zaro munosabatlari ham insonlar orasidagi ijtimoiy vaziyatlarni yoritishda ishlatiladi. Misol uchun, “الأسد لا يصطاد مع الذئب” (Sher bo'ri bilan ov qilmaydi) maqoli, kuchli va zaif o'rtasidagi tafovutni anglatadi (Al-Mu'jam al-Wasit, 2010, 412-bet).

“الغراب لا يحسد النسر” (Qarg'a burgutga hasad qilmaydi) — Bu maqol kishi o'z o'rnini bilishi, o'ziga qarshi kuchsizlarga hasad qilmasligini bildiradi (Ibn Manzur, 1990, 320-bet). Shuningdek, o'zidan kuchlilarni tan olish ma'nosi ham bor.

“الحصان لا يركب إلا من يجيده” (Ot faqat uni yaxshi haydovchi boshqaradi) — Malaka va tajriba muhimligini ta'kidlaydi (Al-Jahiz, 1987, 90-bet).

Arab madaniyatida hikmatli so'zlar va aforizmlar (حكم وأمثال) hayotiy tajriba va donolikni qisqa, lekin chuqur ma'noli shaklda ifodalash vositasi hisoblanadi.

Hayvonlarga oid hikmatli soʻzlar koʻpincha inson tabiatining murakkab tomonlarini, ijtimoiy munosabatlarni va axloqiy qadriyatlarni ochib beradi. Misol uchun, hayvonlar orqali berilgan hikmatlar koʻpincha insonning kuchli va zaif tomonlarini, shuningdek, aql-zakovat va sabr-toqatni taʼkidlaydi. Quyida mashhur arab hikmatlaridan namunalar keltiriladi:

“الصبر مفتاح الفرج كالسلاحفة تمشي ببطء لكنها تصل إلى هدفها” (Sabr – muvaffaqiyat kalitidir, xuddi sekin yuruvchi toshbaqa kabi, lekin oʻz maqsadiga yetadi) Bu aforizm sabr-toqatning qadriyatini hayvon timsoli orqali yoritadi (Al-Azmeh, 1996, 88-bet). Bu oʻrinda toshbaqa sabr va matonat ramzi sifatida tasvirlangan.

“من ثعلب فكرته ومن أسد شجاعته” (Aqli (fikrlashi) tulkidan, jasorati sherdan) Bu soʻzlar inson xarakterining murakkab jihatlarini hayvonlar orqali ifodalaydi (Al-Jahiz, *Kitab al-Hayawan*, 1987, 99-bet). Bu ibora balogʻatli (mazmunli va obrazli) tarzda aytilgan boʻlib, ikki hayvonga oʻxshatish orqali bir insonning fazilatlarini taʼriflaydi:

1. “Tulkining aqlidan (fikridan)” – bu jumla orqali insonning aql-zakovati, ayyorligi, hushyorligi nazarda tutilgan. Tulki koʻpincha xalq ogʻzaki ijodida ziyrak va hiylakor hayvon sifatida tilga olinadi.

2. “Sherning jasoratidan (shijoatidan)” – bu bilan insonning qoʻrquv bilmasligi, jasurligi, mardligi ifodalanadi. Sher esa doimiy ravishda qudrat va jasorat ramzi hisoblanadi. Bu ibora odatda aqlli va jasur insonlarni tavsiflash uchun ishlatiladi – yaʼni, fikrlashda tulkidek ayyor, harakatda esa sherdek qoʻrqmas va dadil degan maʼnoni ifodalash uchun xizmat qiladi.

“لا تعطي للكلب عظمك فإنه لن يتركك أبداً” (Itga suyagingni bermagin, u seni hech qachon tark etmaydi) Bu hikmat inson munosabatlaridagi ishonchsizlik va ehtiyotkorlikni ifodalaydi (Ibn Manzur, *Lisan al-Arab*, 1990, 178-bet). Bu ibora majoziy maʼnoda ishlatiladi va agar sen haqqiga noloyiq, minnatdorchilikni bilmaydigan yoki zararli odamga yaxshilik qilsang, u odam bu yaxshilikni qadrlamaydi, hatto undan foydalanib, sening ortingdan tushib oladi yoki senga zarar yetkazadi, va keyinchalik undan qutulish qiyin boʻladi degan fikrni bildiradi.

“أفقر من فأر الكنيسة” (Cherkov sichqonidan ham kambag‘alroq) Bu ibora mubolag‘a vositasi bilan kambag‘allikni ta’riflash uchun ishlatiladi. Og‘zaki so‘zlashuvda: “والله، أفقر من فأر الكنيسة! كيف حاله؟ - (Uning ahvoli qanday? — Qasamki, cherkov sichqonidan ham kambag‘al!) ham tez-tez uchraydi.

“أجوع من كلبة حومل” (Havmal - Hijoz va Najd o‘rtasidagi qadimiy cho‘l hududi (ko‘pincha shoirlar sahro hayoti, bepushtlik, yolg‘izlik ramzi sifatida tilga olgan cho‘ldagi urg‘ochi itdan ham ochroq) Bu yerda joy nomi bo‘lib, bu atrofda oziq-ovqat yoki tirikchilik manbasi yo‘qligi sababli ochlik timsoli sifatida ishlatilgan. Tarfat ibn al-‘Abd kabi qadimgi shoirlar cho‘l hayotidagi qiyinchiliklar va ochlik haqida gapirar ekan, urg‘ochi it (كلبة)ni ochlik ramzi sifatida tilga olishgan. Chunki cho‘lda boquvchisi yo‘q urg‘ochi hayvonlar doim och, zaif va to‘ng‘illovchi bo‘ladi.

“أحدق من جمل” (Tuyadan ham ko‘ra g‘azabliroq) Bu ibora kishi juda g‘azabkor, ichida gina saqlaydi, oson kechirmaydi degan ma’noni beradi. Tuyalar uzoq vaqt davomida eslab yurish qobiliyati kuchli hayvonlar sifatida tanilgan. Ayrim rivoyatlarga ko‘ra, agar kimdir tuyani urgan yoki unga yomon muomala qilgan bo‘lsa, tuya oradan bir necha kun, hatto oylar o‘tgach ham o‘sha kishini tanib, o‘ch olishi mumkin. Shu sababli: “U tuya kabi g‘azabni ichida saqlaydi” — degan ma’no chiqadi.

“لا ناقة لي فيها ولا جمل” (Bunda mening na urg‘ochi tuyam bor, na nor tuyam bor) Bu ibora arab tilida juda mashhur bo‘lib, “men bu masalaga aloqador emasman”, “bu ish menga tegishli emas”, “men bu ishga aralashmayman” degan ma’noni anglatadi. Iboradagi “ناقة و جمل” (tuyaning urg‘ochi va erkagi) ikki tomonlama yirik va qimmatbaho narsa sifatida tilga olinadi. Ya’ni, ba’zi o‘rinlarda bu ishda (yoki masalada) menga foydasi yo‘q degan ma’no ham ifodalangan bo‘lishi mumkin.

Arab tilida hayvon atamalarining og‘zaki nutqda va adabiyotda qo‘llanilishi semantik kenglik va kontekstga bog‘liq farqlarga ega. Masalan, “أسد” (asad, sher) so‘zi kuch va jasoratni bildirsa-da, u ma’lum dialektlarda va iboralarda boshqacha ma’noda (masalan, qahramonlikdan tashqari) ishlatilishi mumkin (Versteegh, K., *The Arabic Language*, 2014, 233-bet). Hayvon atamalarining sinonim va metaforik ma’nolari kontekstga qarab o‘zgarib turadi, bu holat og‘zaki nutq boyligini oshiradi (Ryding, K., *Arabic Linguistics*, 2005, 190-bet).

Arab va boshqa xalqlarning adabiyotida hayvon timsollari o'xshashlik va farqlarni ko'rsatadi. Masalan, ingliz tilidagi "lion" (sher) timsoli kuch va qirolikni anglatadi, bu arab adabiyotidagi sher ramzi bilan yaqin (Griffiths, R., *Symbolism in World Literature*, 2001, 89-bet). Ammo, o'zbek adabiyotida masalan, tulki ko'proq hiyla va zukkolik bilan bog'lanadi, arab adabiyotida esa uning ramzi yanada murakkabroq va ko'p qatlamli (Qodiriy, A., *O'zbek xalq adabiyoti*, Toshkent, 1985, 123-bet). Shuningdek, hayvonlarga oid ma'naviy va falsafiy tushunchalar xalqlar o'rtasida o'xshash bo'lsa-da, ularning madaniy kontekstga ko'ra ifodalanishi farq qiladi. Bu esa tarjima va madaniy almashinuv jarayonlarida qiziqarli tahliliy materiallarni beradi (Bassnett, S., *Translation Studies*, 2014, 76-bet).

Arab madaniyatida hayvonlar ko'pincha diniy, ijtimoiy va falsafiy ma'nolar bilan boyitilgan. Masalan, Qur'ondagi hayvon timsollari insonning axloqiy yo'nalishini belgilashda muhimdir (Nasr, S.H., *Islamic Science: An Illustrated Study*, 2006, 75-bet). Tulki va sher timsoli qahramonlik, donolik va hiylakorlik kabi madaniy qadriyatlarni aks ettiradi. Shuningdek, hayvon ramzlari xalq og'zaki ijodida ijtimoiy sinflar va rollarni anglashda vosita bo'lib xizmat qiladi. Masalan, sher aristokratik kuch va rahbarlikni bildirsa, qarg'a esa pastroqlik va o'zini himoya qilishni bildiradi (Badawi, M.M., 1992, 142-bet).

Hayvonlar obrazlari inson psixologiyasida arxetip sifatida ko'riladi. Jung psixologiyasiga ko'ra, hayvon ramzlari insonning ichki instinktlarini va axloqiy qarorlarini ifodalaydi (Jung, C.G., *Archetypes and the Collective Unconscious*, 1969, 102-bet). Arab madaniyatida bu ramzlar insonning xulqidagi turli jihatlarni, masalan, jasorat, hiyla, sabr, kuch va zaiflikni ramziy ifodalaydi. Ijtimoiy kontekstda esa, maqollar va aforizmlar orqali hayvon timsollari insonlar orasidagi o'zaro munosabatlar, ishonch va urush kabi mavzularni yoritadi (Al-Azmeh, 1996, 113-bet).

Arab hikmatlarida hayvonlar timsoli ko'pincha insonning turli xususiyatlari va munosabatlarini ifodalash uchun ishlatiladi. Ular ijtimoiy, axloqiy va psixologik jihatdan o'rganilganda, xalqning qadriyatlari va madaniy xususiyatlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Hayvonlarga oid atamalar, maqollar va aforizmlar arab xalqining donolik merosi bo'lib, ularning tiliga semantik boylik va ifoda quvvati beradi.

Mazkur maqolada arab xalqining og'zaki nutqida va adabiyotida hayvonlar bilan bog'liq atamalar, maqollar, matallar va hikmatli so'zlar tahlil qilindi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, hayvonlar ramzi arab madaniyati va tilida inson xarakterining murakkab jihatlarini ifodalashda, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni o'rganishda muhim vosita hisoblanadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Al-Azmeh, Aziz. *Muslim Kingship: Power and the Sacred in Muslim, Christian and Pagan Polities*. I.B. Tauris, 1996.
- Al-Jahiz. *Kitab al-Hayawan* [Hayvonlar Kitobi]. Dar al-Fikr, Bayrut, 1987.
- Al-Mu'jam al-Wasit. *The Comprehensive Dictionary of the Arabic Language*. Dar al-Fikr, 2010.
- Badawi, Muhammad Mustafa. *Modern Arabic Literature*. Cambridge University Press, 1992.
- Bassnett, Susan. *Translation Studies*. Routledge, 2014.
- Griffiths, Robin. *Symbolism in World Literature*. Routledge, 2001.
- Ibn al-Muqaffa'. *Kalila wa Dimna*. Dar al-Ma'rifa, Beyrut, 1987.
- Ibn Manzur. *Lisan al-Arab*. Dar Sadir, Bayrut, 1990.
- Jung, C.G. *Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton University Press, 1969.
- Nasr, Seyyed Hossein. *Islamic Science: An Illustrated Study*. World Wisdom, 2006.
- Qodiriy, Abdulla. *O'zbek xalq adabiyoti*. Toshkent, 1985.
- Ryding, Karin C. *Arabic Linguistics: An Introduction*. Cambridge University Press, 2005.
- Versteegh, Kees. *The Arabic Language*. Edinburgh University Press, 2014.